

SZABÓ Á. TÖHÖTÖM*

A hegyvidék meghódítása: közösség, erőforrások és elosztás a Székelyföld peremén

Conquering the mountain forests on the eastern edge of Transylvania: community, resources and redistribution

ABSTRACT: The article examines the case of a village located on the eastern edge of Transylvania, deep within the pine forests of the Eastern Carpathians. Economic booms and setbacks followed each other in the history of the settlement (initially a logging camp founded in the late 19th century). Despite these challenges and a continuous decline in population, the village persists and even attracts new settlers. This paper explores the contradictions and uncertainties of mountain life in the 21st century and it aims at applying a social-ecological approach by investigating the interplay between natural resources and human practices and decisions.

KEYWORDS: mountain forest, resources, paternalistic redistribution, community, social and ecological systems

1. BEVEZETÉS

Székelyföldet a köztudat hegyvidéki területként tartja számon, noha a területének jelentős része dombvidéki vagy szubalpin övezetekben fekszik, és a tényleges hegyvidéken, a legalább 900-1000 méter fölött¹ létrejött állandó településeket inkább a 19.

* Szabó Á. Töhötöm, néprajzkutató, a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet docense. E-mail: arpad.szabo@ubbcluj.ro; ID: 0000-0002-3708-9112

¹ Meglepőnek tűnik, de a hegyvidék meghatározására általánosan érvényes, globális kritériumokat nehéz találni, hisz legtöbbször a helyi percepció az, ami egy domborzati formát hegynek lát és nevez (Byers, Alton C. – Price, Larry W. – Price, Martin Francis: Introduction to Mountains. In: Price, Martin Francis – Byers, Alton C. – Friend, Donald A. – Kohler, Thomas – Price, Larry W. (eds.): *Mountain Geography: Physical and Human Dimensions*. Berkeley: University of California Press, 2013. 2–6). Románia legmagasabban fekvő települése az 1360

századtól tartjuk nyilván. A hegyvidéki területek hasznosítása Székelyföldön jobbra ideiglenes telepeken, nyári tanyákon, pásztorszállásokon, favágó telepeken keresztül történt. Ezek némelyike, például Varság,² vált aztán állandó településsé a 19. század során.³ Illetve tudunk olyan településekről, amelyek a 19. század végi, 20. század eleji kialakulás után mára meg is szűntek.⁴ A kialakulásban a kibocsátó települések népességtöbbletével és az új területek erőforrásainak (rendelkezésre álló földek, legelők, kaszálók, irtható erdők) vonzóerejével is számolnunk kell. A megszűnésben pedig a 20. századi (szocialista) modernizáció (a magántulajdoni viszonyok felszámolása, a közbirtokossági erdők, legelők államosítása) vagy az abból való kimaradás (úthálózat, villamosítás), az elzártság játszik szerepet. Ebben a megközelítésben teljesen egyedülálló az ennek a tanulmánynak a helyszínét adó székelyföldi település története⁵, amelyik a 19. század végi, robbanásszerű kapitalizálódás és erdőirtás keretei között jött létre. Eredetileg fatelepként működött, átugorva az ideiglenes tanyákból fokozatosan kialakuló állandó településfejlődési fázist, de nagyon gyorsan fejlett, a helyi narratívában a virágzás terminussal leírt településsé alakult (például villanyáram és telefon a háztartásokban, kaszinó). Ami a legérdekesebb: annak ellenére, hogy mára meg kellett volna szűnnie, hisz az eredeti foglalkozás, az erdőki-termelés és fafeldolgozás csak a lakosság töredékének biztosítja a megélhetést, ma is létezik. És úgy tűnik, minden nehézség ellenére még sokáig létezni fog. A kérdés persze az, hogy mikor fog újra virágzó fázisba lépni. Az erőforrások (távoli fekvés, hegyek, erdők és vizek, gazdag és vonzó természeti környezet) adottak; a társadalmi intézmények hozzáállása és a társadalmi-politikai intézkedések viszont kérdésesek.

Ebben a tanulmányban tehát egy székelyföldi település⁶ sajátos helyzetét elemzem az itt végzett etnográfiai terepmunka⁷ és a szakirodalmi források alapján. Azt

méteren található Fundata (https://ro.wikipedia.org/wiki/Fundata,_Braşov Utolsó letöltés: 2024. december 12.)

² Lásd Bárh János (szerk.): *Havasolja havasa. Tanulmányok a székelyvarsági hegyi tanyák népről.* Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei múzeumok székelyvarsági kutatócsoportja–Cumania Alap, 1998.

³ Külön sajátos történet a Gyimes völgyének a létrejötte, amit itt terjedelmi okokból részletesen nem tárgyalunk. A korabeli Erdély (Magyarország) és Románia határán fekvő terület a 17. századtól kezdett benépesülni, majd innen is történtek kirajzások, például az ebben a tanulmányban vizsgált területre is.

⁴ Kinda István: *Csángótelep. Gyertyános.* Sepsiszentgyörgy: Háromszék Vármegye, 2021.

⁵ A település nevét és a pontos földrajzi helyét, etikai okokból, nem osztom meg az olvasókkal.

⁶ A település a valamikori Osztrák–Magyar Monarchia legkeletibb területén található. Noha mára határszéli településből az ország egyik földrajzilag legközpontibb településévé vált, továbbra is erőteljes periferiális helyzet jellemzi. A mai folyamatok között mindenképp ki kell emelni a falunak a turisztifikálódását, és ezen belül azt, hogy jelentős számban épülnek szabadidős házak, panziók és villák a falu környékén. Tehát a betelepülés nem állt meg, jellemben változott.

⁷ Résztvevő megfigyelés és interjúk 2016-ban, 2018 és 2024 nyarán. 22 helybéli vagy innen származó személlyel (volt és mai vezetők, mérnökök, egyszerű munkások) készült interjú

vizsgálom, hogy miként indult meg és hogyan alakult ennek a hegyvidéki, ezer méter tengerszint feletti területnek a meghódítása, és hogy megtörtént-e egyáltalán (lezárult-e/végleges-e) ez a hódítás. Az elemzés háttérét egyrészt a hegyvidéki tanulmányok adják, másrészt azok az elemzések, amelyek az ökológiai megközelítésekből kiindulva a természet és társadalom együttes vizsgálatára vállalkoznak, és különös hangsúlyt fektetnek a politikai faktorokra; illetve inspirációs forrásként kezeltem a (romániai) szocializmus és posztszocializmus kulturális antropológiai szakirodalmát és a magyar néprajztudományak a munkáskolóniák létrejöttét és működését kutató néhány írását. Fontos felvetése a tanulmánynak, hogy az elzártság és a fizikai távolság, illetve a környezeti elemeknek való kitettség ellenére a településre úgy tekint, mint a tágabb, nemzeti és globális hálózatok egyik sajátos pontjára, amelyiknek az életére az adott gazdasági és politikai rezsimek legalább olyan hatással voltak, mint a gyakran nyers és barátságtalan természeti környezet és klíma. A település ebben a globális kontextusban jött létre, mindkét (a II. világháború előtti és a szocialista) virágzása ilyen tágabb kontextusokhoz köthető. Értelemszerűen a hanyatlása és mai útkeresése is.

A hegyvidékek kutatása sajátos szerepet tölt be a kulturális antropológiában. Az érdeklődés abból a szempontból is érthető, hogy a föld lakosságának mintegy 12%-a hegyvidéken és további 26%-a a hegyvidékek szomszédságában él, és függ a hegyvidékek biztosította erőforrásoktól⁸; továbbá a hegyvidékek nélkülözhetetlen erőforrásokat (vízenergia, altalajkincsek, fa és egyéb erdei termékek) és biodiverzitást biztosítanak; az emberi populációk élelmezésében kiemelt szerepet játszó növények jelentős részét hegyvidékeken domesztikálták.⁹ Nem véletlen, hogy az antropológiában leginkább a kulturális ökológiai megközelítések nyitottak a hegyvidékek kutatása irányába, illetve a kulturális antropológiát az ilyen irányú érdeklődésben az ökológiai megközelítések inspirálták. Ugyanakkor a hegyvidékek kettősségét is ki kell emelni: „A hegyvidéki emberek tipikusan *függetlenek, innovatívak, takarékosak, alkalmazkodóképesek és kiváló vállalkozók*. Ugyanakkor közülük kerülnek ki a *legszegényebb, a legtávolabb élő és leghátrányosabb* csoportok is a világon.”¹⁰ A fenti állítások jelentős része, beleértve a kettősséget, a vizsgált területre is érvényes, noha, mint látható lesz, az egyik kérdés a vizsgált településre vonatkozóan éppen az, hogy az egyéni kezdeményezőkézség, cselekvőképesség

anyagát használom az elemzésben. 2018-ban Csata Zsomborral az Attempts of Institutionalization of Ethnic Economy among the Hungarians in Transylvania and Slovakia, (OTKA FK125276) projekt keretében végeztük a terepmunkát. Szíves hozzájárulását, hogy ezt a tanulmányt megírhasam, hálásan köszönöm.

⁸ Veteto, James R.: From Mountain Anthropology to Montology? An Overview of the Anthropological Approach to Mountain Studies. In: Veress, Benjamin – Szigethy, Jozsi (eds.): *Horizons in Earth Science Research*. Vol. 1. Hauppauge: Nova Science Publishers, 2009. 1–17.

⁹ Byers et al, 2013. 1–10. és Veteto, 2009.

¹⁰ Byers et al., 2013. 6. dőlt betűk az eredetiben, saját fordítás.

(ágencia) hogyan van vagy éppen nincs jelen a településen.¹¹ És a helyzetet éppen ez az ellentmondás teszi izgalmassá: létrejött egy település, amelynek az erőforrások kimerülését és a munkalehetőségek drasztikus csökkenését követően minden józan számítás szerint meg kellett volna szűnnie, de amely mind a mai napig létezik. Az elemzés ezekre az ellentmondásokra fókuszálva mutat fel néhány helyi jellegzetességet a hegyvidéki antropológia és a szocializmus-posztiszocializmus antropológiája kontextusába ágyazva.

Az antropológusok és a rokon diszciplínák képviselőinek az érdeklődése és a hegyvidéki antropológiában (*alpine anthropology*) megfigyelhető fejlődés oda vezetett, hogy ma már különböző hegyvidéki tanulmányokról¹² is beszélhetünk. Az érdeklődés, összhangban az ország természetföldrajzi és domborzati helyzetével, Romániában is figyelemre méltó tudományos eredményeket hozott, amelyekben a kulturális antropológiai és az ökológiai megközelítések inspirálóan hatottak egymásra. Kutatások folytak – csak, hogy néhány kiragadott példával érzékeltessem a témák gazdagságát – Máramarosban a szénagyújtásról,¹³ a Szigethegységben az erdőből élő családok életének a változásáról és a finanszírozásáról¹⁴, az aranykitermelés átalakulásáról,¹⁵ a Déli Kárpátokban a transzhumáló pásztorkodásról,¹⁶ a Gyimesekben az ökológiai tudásokról,¹⁷ Vranceában az erdők tulajdonjogának az átalakításáról.¹⁸ Ez utóbbi téma és a földrajzi terület azért is fontos, mert az általam vizsgált településsel is érintkezik – a fakitermelés történetét illetően is –,

¹¹ A település internetes felületén található beszámoló szerint (évszám nélkül) a lakosság 80%-a alkalmi munkákból és természetkieléből tartja fenn magát. A magas munkanélküliségre az interjúkban is sok utalás történt. A település mégis létezik. Vagyis megfigyelhető egy olyan tudáskészlet (tudások és gyakorlatok összessége), amely a helyben való boldogulást mégis segíti.

¹² Lásd az angol megnevezéseket: Alpine, Andean, Appalachian, Himalayan studies.

¹³ Iuga, Anamaria: Intangible Hay Heritage in Şurdeşti. *Martor*, 21, 2016. 67–84.; Ivaşcu, Cosmis Marius – Öllerer Kinga – Rákossy László: The Traditional Perceptions of Hay and Hay-Meadow Management in a Historical Village from Maramureş County, Romania. *Martor*, 21, 2016. 39–51.

¹⁴ Vasile, Monica: The Trader's Wedding. Ritual Inflation and Money Gifts in Transylvania. In: Hann, Chris M. – Gudeman, Steven (eds.): *Economy and Ritual: Studies in Postsocialist Transformations*. New York–Oxford: Berghahn Books, 2015. 137–165.

¹⁵ Püsök Imola: A (Hi) Story of Dwelling in a (Post) Mining Town in Romania. In: Krasznai Kovács Eszter (ed.): *Politics and the environment in Eastern Europe*. Cambridge: Open Book Publishers.; 2021. 163–181.

¹⁶ Huband, Sally – McCracken, Davy I. – Mertens, Anette: Long and Short-Distance Transhumant Pastoralism in Romania: Past and Present Drivers of Change. *Pastoralism*, 1:1, 2010. 55–71.

¹⁷ Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt: „Ahogy gondoza, úgy veszi hasznát.” *Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 2014.; Babai Dániel – Molnár Zsolt: Species-rich Mountain Grasslands Through the Eyes of the Farmer: Flora, Species Composition, and Extensive Grassland Management. *Martor*, 21, 2016. 147–169.

¹⁸ Măntescu, Liviu: The Ecology of an Agrarian Question. Ecological Crises and the Coming of Age of Capitalism in Vrancea. *Martor*, 19, 2014. 97–114.

illetve a romániai erdőktermelés kutatásának egyik első, máig meghatározó munkája H. Stahl¹⁹ tollából ehhez a területhez köthető. Az erdőkhöz való hozzáférés és ennek változása a kezdetektől máig fontos kérdésfelvetése a Romániában született tanulmányoknak,²⁰ a kérdést akár a külföldi, nem mindig tisztességes befektetők megjelenése és a földrablás (*land grabbing*) felől is meg lehet fogalmazni²¹.

Jelen tanulmány ezeknek a korábbi munkáknak a sorát a társadalmi és ökológiai rendszerek²² felőli megközelítéssel kiegészítve, vagy továbbgondolva folytatja: az erőforrásokra, az emberi közösségre, az állam és a (kapitalista) piac jelenlétére és az ezek közötti kölcsönhatásra kérdez rá.²³ Kiemelt elemzési szempontja a szocializmus és a posztiszocializmus megközelítései közül a korszakokon átívelő struktúrák és a paternalista elosztás kérdése.²⁴ A paternalista elosztás és a gyár mint gazdasági, szociális és kulturális ellátó intézmény kérdésében a magyarországi munkáskolóniák kutatásának az eredményeit is felhasználtam.²⁵ Az elemzés első része a falu történetét mutatja be nagyon röviden és csak a legszükségesebb utalásokra kitérve; a második része először az erőforrásokat és az azokhoz való

¹⁹ Stahl, Henri H.: *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești* [Adalékok a román földközösség tanulmányozásához]. București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958.

²⁰ Lásd például Vasile, Monica: Un fond fărâ formă – obșteea vrânceană. Statutar și cutumiar în dinamica definirii unui sistem de proprietate colectivă. [Forma nélküli tartalom – a vranceai közbirtokosság. Törvényes és szokásjogi folyamatok a közös tulajdonosi rendszer meghatározásának dinamikájában]. *Sociologie Românească*, 6:1, 2008. 56–73.

²¹ Ciutacu, Constantin – Chivu, Luminița – Andrei, Jean Vasile: Land Grabbing: A Review of Extent and Possible Consequences in Romania. *Land Use Policy*, 62, 2017. 143–150.

²² *SES: social and ecological system*, lásd Gunderson, Lance H. – Garmestani, Ahjond – Rizzardi, Keith W. – Ruhl, J.B., – Light, Alfred: Escaping a Rigidity Trap: Governance and Adaptive Capacity to Climate Change in the Everglades Social Ecological System. *Idaho Law Review*, 51:1, 2019. 127–156.

²³ Ștefan Dorondel 2016-ben megjelent munkájában a politikai és az ökológiai antropológia szemléletmódját hasznosítva és történetileg is beágyazva mutatja be két Havasalföldi település esetében a társadalom és a természet posztiszocialista újrászervezését. Munkájában központi szerepet kap az erdő mint a helyi társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok aktív alakítója. Dorondel, Ștefan: *Disrupted Landscapes. State, Peasants and the Politics of Land in Postsocialist Romania*. New York–Oxford: Berghahn Books, 2016. 65.

²⁴ Lásd például Kideckel, David: *The Solitude of Collectivism: Romanian Villagers to the Revolution and Beyond*. Ithaca: Cornell University Press, 1993.; Kideckel, David: The Undead: Nicolae Ceaușescu and Patriarchal Politics in Romanian Society and Culture. In: Borneman, John (ed.): *Death of the Father: An Anthropology of Changes in Political Authority*. New York–Oxford: Berghahn Books, 2004. 123–147.; Verdery, Katherine: *What Was Socialism, and What Comes Next*. Princeton: Princeton University Press, 1996.

²⁵ Dobák Judit: *Életmód a Diósgyőr-vasgyári kolóniában*. (PhD disszertáció). Debreceni Egyetem, 2008.; Paládi-Kovács Attila: *Ipari táj. Gyárak, bányák, műhelyek népe a 19–20. században*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007.; R. Nagy József: *Boldog téglafalak között. Munkáskolóniák kulturális antropológiai vizsgálata Északkelet-Magyarországon*. Miskolc: Miskolci Galéria, 2010.; Várkonyi-Nickel Réka: *Rimaiak a gyárak völgyében egy salgótarjáni munkáskolónia társadalmá az államosítás előtt*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 2017.

hozzáférést tekinti át, majd a közösség szerveződéséről beszél; a harmadik rész végül az erőforrásokért történő versengés és a jogosultságok kérdését emeli be az elemzésbe. A tanulmány rövid következtetésekkel zárul.

2. Hol vagyunk: a település rövid története²⁶

A 18. század közepén készült katonai felméréseken a falu területét még teljes egészében erdőségek foglalták el. Aztán a 18. század végén, a Habsburg és az Oszmán Birodalom közötti éleződő vámháborúk kontextusában fellendülő hegyvidéki, határszéli csempészet miatt az osztrák katonai hatalom létrehozott egy határforgalmi állomást. Állandó vagy állandóbb jellegű település még ekkor sem jött létre, arra a kiegyezés utáni gazdasági boom idejéig várni kellett. A kiegyezés utáni időszak, a 19. század vége nagy gazdasági fejlődést és a negyvennyolcas forradalom által már megelőlegezett radikális társadalmi-jogi reformokat hozott magával. Az Osztrák–Magyar Monarchia területén nagy modernizációs projekteket ültettek életbe: lecsapolások, árvízmentesítések, út- és vasútépítések, illetve az ipari fejlődés és a városiasodás is megindult. Ehhez építőanyagra volt szükség, és arra, hogy az erdőkből addig hagyományos, paraszti vagy kisipari módon kinyert faanyagot (szezonális kitermelés és úsztatás, tutajozás vagy szekérrel történő szállítás) modern technológiák bevezetésével kezdjék kitermelni.

A gazdasági fellendülést a jogi reformok folytatása és társadalmi változás is kísérte: az 1848-as jobbágyfelszabadítás a földeket eladhatóvá-megvehetővé tette. Ám a földbirtokok egy része még mindig kötött maradt, különösen az erdő- és legelőbirtokokat is magában foglaló községi birtokok. Erdély erdőbirtokainak jelentős része ebbe a kategóriába esett.²⁷ Az új tulajdonjogi reform (arányosítás) a magántulajdont az erdőbirtokok esetében is bevezette, ezzel az erdőket is adhatóvá-vehetővé tette.²⁸ A szélesebb társadalmi változásoknak része volt a tehetős polgárság, a vállalkozói réteg felemelkedése, és ezzel párhuzamosan a zsidóság fokozatos emancipációja.

Egy tehetős, zsidó származású kereskedő a környékbeli erdőkből, a nehéz megközelíthetőség ellenére, egyedí lehetőséget látott: az erdők faanyagát (egészen pontosan: a kitermelés jogát) az ott eredetileg birtokos helyi földesúrtól megvásárolta,

²⁶ Ebben a részben, és általában a történeti adatok összefoglalásában nagyban támaszkodom a helybéli tanító és helytörténész könyvére (a könyv, szintén etikai okokból, anonimizáltan hivatkozom: Szerző: *[A falu neve]*. *Monográfia*. Kiadó, Hely, 2004.) és a vele készült beszélgetésre. Segítségét hálásan köszönöm! További forrásaim pontos megjelölésétől szintén eltekintek, mert utalások találhatóak benne a helyszínrre vonatkozóan.

²⁷ Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció*. Bukarest: Kriterion, 1981. 201–202.

²⁸ A reform egyik következménye a székelyföldi szegénység kiszorítása az erdőhasználatból és a kényszerű elvándorlás (lásd Egyed, 1981. 202–203). De ez nem tartozik szorosan a tárgyhoz.

1882-ben nagyszabású építkezésekbe kezdett. Az üzem felavatására 1889-ben került sor. A fakitermelés és -feldolgozás először a valamikori birtokosról a tiszteletére elnevezett, a mai településtől keletre található telepen indult meg (a falu később megszűnt, de a helyiek emlékeznek rá), majd átkerült a ma is fennálló településre. A szállítást vasút és sikló építésével oldották meg. Mindkét oldalra vezettek ilyen vasutak és siklók, hisz az erdőkitermelésben átértek az akkori Románia területére is.²⁹ Keskeny nyomtávú vasutak vezettek az erdőkben a legfőbb kitermelési pontok felé is. A kitermelés fénykorában mintegy 200 km vasút kötötte össze az erdei szállásokat a faluval és a falut a lenti településekkel.

A település hamar kinőtte ideiglenes jellegét, a befektető jóvoltából iskolája épült, kaszinója, könyvtára, közfürdője működött; az úri osztály még tenispályához is hozzáfért. Már a Monarchia idején kialakult vonzereje, a birodalom több nemzetiségéből érkeztek ide mérnökként, vasúti szakemberként, gépkezelőként vagy egyszerű munkásként. A helyi hagyomány a fénykor idején hét-nyolc nemzetiségről és hat-hétezer, a telepen és az erdei fakitermeléseken dolgozó személyről tud. A sok nemzetiség valószínűsíthető (ezt a mai családnevek is alátámasztják), a nagy lélekszámot elérhető források viszont nem támasztják alá. Megbízható statisztika szerint a településnek 1910-ben mintegy háromezer lakosa volt.³⁰ A település olvasztótégelyként gyúrta össze az ide érkezőket. 1936-ban, immár román fennhatóság alatt, megkapta az önálló község státust. A település sajátos technikai állapotát és fejlettségét az is mutatja, hogy már az üzem avatása idején villanyvilágítást használtak (nem csak a telepen, hanem a lakásokban is).

A fejlődésben és a virágzásban azonban óhatatlanul voltak megtorpanások és válságok is. Az alapító befektetőnek már korán pénzügyi gondjai támadtak, a vállalkozást 1897 eladta egy másik családnak. Az itt kitermelt fának mind minőségben, mind árban az európai fapiacra kellett felvennie a versenyt, s ez nem volt mindig feszültségmentes. A két világháború között az új tulajdonoscsalád is gondokkal szembesült, de az üzem végül nem szűnt meg. Ám már ekkor felsejlett, hogy a jó minőségű erdők kimerülésével és a kitermelhető faanyag mennyiségének a csökkenésével maga a település léte kerül veszélybe. A távolabbi erdők bevonása ideig-óráig megoldást jelentett, így az üzem és a település, minden viszontagság ellenére, megérte az államosítást és a szocialista hatalom berendezkedését (noha a II. bécsi döntés következtében az erdős területek jelentős része Romániában maradt, és az üzem egy időre be is zárt).

²⁹ És ezzel a fatelepe tulajdonosai a vranceai, valamikor közösségi erdőbirtokok kapitalizálódásának is tevőleges részeseivé váltak. Lásd Măntescu, Liviu: *The Ecology of an Agrarian Question. Ecological Crises and the Coming of Age of Capitalism in Vrancea*. *Martor*, 19, 2014. 97–114. és Stahl, 1958.

³⁰ Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Budapest–Csíkszereda: Pro Print Könyvkiadó, 1998.

A fakitermelést és az üzemet az állami rendszerbe szervezték be, megyei, illetve brassói irányítás alá vonták. Hanyatlásához a központosított gazdaságirányítás is hozzájárult: egy rendelet következtében a gépeket nem lehetett helyben javítani, és amit elszállítottak, abból sok minden nem tért vissza. Ennek ellenére az 1970—80-as évekre még mindig második aranykorként emlékeznek a helyiek: a szocialista rendszer által favorizált nehézipari munkásoknak járó jó ellátásra és fizetésekre, a működő intézményhálózatra, az élhető életre. A jó minőségű erdők kimerülése az 1980-as években újra válságot jelzett, de az üzem kihúzta a rendszerváltásig. A végső csapást egy szélvihar jelentette 1995-ben, ami hatalmas területen tarolta le a környékbeli erdőket. A helyiek visszaemlékezése alapján ezt tetézte a privatizáció kaotikussága is. Az üzem napra pontosan 110 évig működött, 1999 októberében zárták be.

3. A falu, ahová autóval is vasúton érkezik az utazó

A falu valamikori egyedi jellegét, más tényezők mellett, a mérnöki zsenialitást mutató ellensúlyos sikló adta. A rövid távon hirtelen emelkedő meredek hegyoldal vasúti technológiákkal csak így volt leküzdhető. Közutat a faluba csak 1969-ben építettek, addig a vasút és egy közeli településre vezető erdei szekérút szolgálta ki a falut. A sikló mára teljesen használhatatlanná vált: tűzvész, szándékos rongálás, vihar, emberi hanyagság és végül a karbantartás hiánya pecsételték meg a sorsát. A vasútból a lenti, városhoz közeli szakaszból használható egy kis rész, illetve a településen több helyen is látható még. Amint az 1969-ben épített úton az utazó a hegyi fennsíkra ér, láthatóvá válik az úttestbe süllyedt valamikori sínpár, és a poros, kövezett úton úgy zötykölődhet végig, hogy szinte végig ezen a sínpáron halad. Ez a földbe süllyedt sínpár már-már az egész település történetének márquezi metaforája: a település egészségét tekintve mind az emlékek, mind a tárgyi, épített környezet szintjén folyamatosan a felszínre kerülnek akár az alapítás korára visszautaló, de sok esetben már használhatatlan elemek.

Az üzem helyén található épületek egy része ma még áll, más része romos állapotban emlékeztet a régi időkre. Fafeldolgozásban néhány személy dolgozik helyi cégeknél. Helyben munka egyébként emellett a boltokban, bárókban, kisebb cégeknél (például a pékségben), illetve a közszférában, így a polgármesteri hivatalban, az iskolában van. A település lakóinak jelentős része valamikori sorházakban, illetve tömbházlakásokban él. Földtulajdonnal az emberek alig rendelkeznek, ha túlzóak akarunk lenni, akkor azt mondjuk, hogy itt minden a valamikori vállalaté, a községi tanácsé vagy pedig az államé. Ez pedig a (központi) elosztó rendszerektől való függésnek és a helyi közösségi életnek egy olyan sajátos szövedékét hozta létre, amely egyedülálló az országban. Legközelebbi párhuzamai talán a bányavidékek és a valamikori iparvárosok lehetnének: a monoindusztriális létesítmények és ezek termékei piacának, illetve a szocialista rendszernek az összeomlását

követően ezek a helyek továbbra sem találtak magukra.³¹ A festői táj és a bőségben elérhető erőforrások éles kontrasztban állnak azzal a társadalmi valósággal, amelylyel az ide látogató találkozik.

3.1. Erőforrások, (paternalista) elosztás, globális verseny és szürke zónák

A föld tulajdonjoga, illetve a tulajdonjog megváltozása minden társadalmi rendszer kardinális kérdése az ókori magaskultúrák óta.³² Az erdő tulajdona ezen belül, különösen olyan hegyvidéki területeken, ahol az erdők borította területek dominálnak, legalább ennyire fontos.³³ Az itteni erdők bennünket érintő humán története a 19. század végére nyúlik vissza: a történetben az egyik oldalon a nagybirtok és a kapitalizmus előretörése, a másik oldalon a kisbirtok és a hagyományos (székely és közösségi) erdőgazdálkodás áll. A székelyföldi és általában a kárpáti erdőbirtokjog változása nem volt feszültségektől és pereként mentes. Az erdőbirtok használatának egyik jellegzetessége már a 19. század végén rögzült: az itt dolgozó munkások nem tudtak tulajdonjogot szerezni az erdőkben, sem semmiféle más földterületalapú tulajdonban (ritka kivételtől eltekintve). A környékbeli erdők községi, állami és magántulajdonban (általában a völgyben fekvő közeli falvak közbirtokosságai tulajdonában) vannak. A helybélieknek ilyen szinten nincs tulajdonjogi hozzáférésük az erdőkhöz.

Miközben tehát az erdők az egyik legfontosabb erőforrást képezik, aközben a helyieknek alig van hozzáférésük. Ez két szinten is problémás: az egyik a helyi lakosság fűtőanyaggal való ellátása, a másik pedig a helyi fakitermelés és fafeldolgozás nyersanyagának a biztosítása.

Itt, a fennsíkon a telek hosszúak és hidegek. Az utóbbi időkben a klímaváltozás ugyan itt is érezteti hatását (például kevesebb csapadék hull hó formájában), de a fűtési szezon azért augusztus végétől júniusig, akár július elejéig is eltart. Ez pedig növeli a háztartásokra nehezedő nyomást, hisz gyakorlatilag egész évre tüzelőfát kell biztosítaniuk. A községi tanács hatósági áron mér ki háztartásonként egy bizonyos mennyiségű, ám nem elegendő fát. Ahhoz, hogy a nagyon gyakran készpénzproblémákkal küzdő lakosság által megfizethető árat tartani tudja, a fát nem teljes feldolgozott állapotban szállítják ki. Ezzel egy többes morális diskurzust is fenntartanak a helyi vezetők: a ‘mi vagyunk a felelősek a helyiekért’, ‘mi

³¹ Kideckel, David: *Getting by in Postsocialist Romania: Labor, the Body, and Working-class Culture*. Bloomington: Indiana University Press, 2008. és Püsök Imola: A (Hi) Story of Dwelling in a (Post) Mining Town in Romania. In: Krasznai Kovács Eszter (ed.): *Politics and the environment in Eastern Europe*. Cambridge: Open Book Publishers, 2021. 163–181.

³² Powelson, John P.: *The Story of Land: A World History of Land Tenure and Agrarian Reform*. Cambridge, MA: The Lincoln Institute on Land Policy, 1987.

³³ Vasile, Monica: Un fond fără formă – obștei vrânceană. Statutar și cutumiar în dinamica definirii unui sistem de proprietate colectivă. [Forma nélküli tartalom – a vranceai közbirtokosság. Törvényes és szokásjogi folyamatok a közös tulajdonosi rendszer meghatározásának dinamikájában]. *Sociologie Românească*, 6. 2008/1. 56–73.

gondoskodunk róluk’ mellett az is morális töltetet kap, hogy a tüzelőanyagért mindenkinek meg is kell dolgoznia, illetve mindenki eldöntheti, hogy a fát pénzért vágatja fel, vagy maga áll neki, hogy felvágja. Ez a mennyiségű fa azonban nem elég, így mindenkinek máshonnan is gondoskodnia kell fáról. Az állami erdészet is biztosít hatósági áron fát (egész pontosan: a községi tanács is az állami erdészet árait veszi át), illetve más úton is hozzá lehet és kell jutni fához.

A tulajdonviszonyok struktúráinak megőrzése, a központi tulajdon megtartása tipikusan olyan helyzeteket hozott létre, amelyek a (szocialista) elosztás paternalista diskurzusait és a boldogulás szürke zónáit egyaránt fenntartják. A tűzifához a központi elosztó rendszeren keresztül lehet hozzájutni. De ez nem elég, tehát ügyeskedni kell. Tehát létezik egy szürke zóna is:

„...akkor itt a fához, ha nem a tanácstól hozza be, hogy jut hozzá?

– Vannak fuvarosok.

– Igen? De hol vágják? Mit vágnak?

– Az erdőben. Amit lehet. *(nevetés)*... Ezt tudja mindenki. Mindenki tudja.”

Noha a környékbeli erdők már a két világháború között kimerüléssel fenyegettek, az újabb és újabb erdőterületek kitermelésbe történő bevonásával a problémát mindig át lehetett hidalni. A nyersanyagellátásban a II. világháború idején a határ meghúzása és az erdőbirtokok jelentős részének a Romániában maradása jelentett gondot. Ekkor az üzem, mint említettem, be is zárt egy ideig. A világháború után azonban az ilyen jellegű akadályok újra elhárultak. De a helyi fafeldolgozó cégeknek a helyzete továbbra sem egyszerű: olyan piacon kell beszerezniük a fát, amelyen nagy a verseny, és már globális nagyvállalatok is jelen vannak. Az egyik, Romániában két nagyobb telephellyel (az egyik a megyén belül, mintegy 40 km-re a falutól) rendelkező vállalat – mivel a helyi cégeket előnybe hozó határozat sem országos, sem helyi szinten nem létezik – gyakorlatilag preferenciális áron vásárolja fel a rönkfát, és kiszorítja a helyi cégeket: „*amióta a [cég neve] a közelünkbe jött, nagyon nehéz. (...) Ez a [cég neve] kicsinálja a kisebb vállalkozásokat.*” Miközben a fafeldolgozás – ha nem is olyan mértékben, mint mondjuk a szocializmus éveiben – továbbra is felhajtó erőként tudna működni: „*Szóval, itt nem tudsz versenyezni, itt annyit nem tudsz termelni, hogy el ne tudd adni az anyagodat.*” Paradox módon egy ilyen erdőben gazdag területen, még egyszer, a nyersanyaghoz jutás a fő gond: „*A rönkkel van inkább a gond. Avval sincs, ha pénzed van, csak olyan áron van, hogy nem tudod azt az árat megadni, mint a [cég neve] azt a pénzt, mert akkor inkább oda viszik.*”

A helyi tanács paternalista viselkedése hosszú mintába helyezkedik: a lakosok, a munkások lényegében a telep létrejötte óta függenek egy központi elosztó

(már-már totális) intézménytől.³⁴ Erre ráerősített a szocialista elosztó rendszerek kiépítése. A munkások vállalati tulajdonban levő házakban laktak. A szocializmusban a fáért, villamos energiáért, vízért szinte fizetniük sem kellett. A helyiek elmondása szerint az 1980-as évek hiánygazdálkodása idején is olyan ellátmányt kaptak, hogy amikor látogatóba mentek, a lent élő rokonaiknak is tudtak olajat, cukrot, lisztet vinni. A rendszerváltozás máshol Romániában a központi elosztó rendszereket alapjaiban rázta meg. A település ebben a tekintetben megőrzött néhány struktúrát. Az egyik tehát a tűzifa központi elosztása. A másik a lakásállomány sajátos helyzetéből fakad: ugyan a lakosság egy része a valamikori vállalati, aztán később községi tulajdonba átment lakásait megvásárolta, a telekkönyvezés csak ritka esetben sikerült. Sajátos helyzete a helyi ingatlanállománynak, hogy a sorházak jelentős része ugyan a benne lakók tulajdonában van, de az alatta levő telek még mindig a községi tanács tulajdona. A tanács által felvállalt (és szintén ebbe a paternalista diskurzusba ágyazott) telekkönyvezés lassan halad. A helyzet ironiája és egyben furcsasága, hogy mindeközben a falu szélén vagy bennebb az erdőben kisebb-nagyobb villák, sok esetben már-már luxuslétesítmények nőnek ki a földből, amelyek esetében az építkezési engedélyek kibocsátása miatt a telekkönyvnek – elviekben – rendben kell lennie. Sokat elárul ebből a szempontból a következő párbeszéd:

„– A panziók akkor mind a falun kívül vannak, ugye?

– Igen, igen, igen.

– És azok földet honnan vettek?

– Az jókérdés. Azt mi is szeretnénk tudni. Azért nincsen telekkönyvünk, nem is lesz...”

Az erdő a faanyag mellett a gyümölcsökkel és a gombával is jelentős erőforrásokat biztosít a helyiek számára. Bizonyos értelemben még fontosabb is, mint a faanyag. Akár történeti értelemben is: a korábban említett, a II. világháború ideje alatt történt üzembezárás kontextusában felmerült, hogy a hely más erőforrásai is hasznosíthatóak lennének. A villamosenergia (vízi erőmű) termelése és a (gyógy)turizmus (üdülőtelep, villák és szanatórium) egyaránt szerepelt a tervek között. Felmerült ugyanakkor egy konzervgyár megépítésének is a terve.³⁵ Mint

³⁴ Érdekes párhuzama ennek D. Kideckel meglátása: szerinte az állam központi struktúráitól való függés és a paternalista struktúrák Romániában megelőzik a szocializmust (Kideckel, David: *The Solitude of Collectivism: Romanian Villagers to the Revolution and Beyond*. Ithaca: Cornell University Press, 1993.); illetve szintén párhuzamként lehet olvasni azt, ahogy a Szovjetunió összeomlását követően helyi kiskirályok emelkedtek fel, és már-már feudális függési rendszerekben kötötték magukhoz az általuk privatizált vállalatok alkalmazottait (Humphery, Caroline: ‘Icebergs’, Barter, and the Mafia in Provincial Russia. *Anthropology Today*, 7:2, 1991. 8–13.). Magyar vonatkozásban: Várkonyi-Nickel Réka: *Rimaiak a gyárak völgyében egy salgótarjáni munkáskolónia társadalmá az államosítás előtt*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 2017.

³⁵ Szerző, 2004. 61–64.

láttuk, a faanyaghoz a helyiek, akár a háztartások, akár a fafeldolgozó cégek, csak korlátozottan férhetnek hozzá. Ezzel szemben a gyümölcsökhöz és a gombákhoz elviekben mindenki szabadon hozzáfér. Azonban a helyzet ezen a téren sem feltétlen egyszerű, és emiatt egyszerre ad helyet a helyi tanács és általában a hatóságok részéről a felelősség elhárításának; a helyiek részéről a szabályozás elmaradása és a nagy számú nem helyi gyűjtögetők jelenléte miatti elégedetlenségnek; az átvevő központok részéről az egymás közötti versengésnek és egyben az árak lefele nyomásának.

A polgármesteri hivatal nézőpontja röviden annyi, hogy munkalehetőségek valóban nincsenek, de aki egy nyáron keresztül tisztességesen jár az erdőre gyűjtögetni, az boldogulni tud. Tehát bizonyos szempontból áthárítja a falu lakóinak valóban aggasztó munkaerőpiaci helyzetével kapcsolatos felelősséget. A polgármesteri hivatal véleményének élesen mond ellent a helyiek véleménye: a gyűjtögetési szezon lényegében nagyon rövid, és a gyűjtögethető mennyiség évről-évre változó, nagy a verseny a völgyből felhozott (roma) gyűjtögetőkkel, akik rablógazdálkodást folytatva tarolnak le mindent, és az árakban is nagyon nagy a fluktuáció, gyakorlatilag nem tudni, hogy a reggel gyűjtögetett gomba délben mennyiért adható el. Az átvevő központok pedig egyszerre versenyeznek a nagy felvásárlók kegyeiért („*a sofőrnek adok, teszem fel, húsz lejt, harminc lejt, a benzinbe pótolok, hogy ne, holnap is gyertek ide...*”), és küszködnek a leadott áru minőségének az ellenőrzésével és a trükközés kizárásával, például a vödörben vízzel felöntött áfonyának az átszűrésével („*ha faláda volt, vettünk ilyen tekerceses fóliát, s kifűrtük a fóliát, olyan kisebb lyukakkal, belé terítettük, ott a lyukon kifolyt a víz, úgy tettük a mérlegre, a vizet nem mértük*”).

Mindezek után talán nem túlzás azt állítani, hogy a helybéliek küzdelmes életet folytatnak, aminek szintén megvannak az előzményei: a gyár működése idején sem volt könnyű az élet, sok esetben még a nők is nehéz fizikai munkát végeztek. Az itt rögzített beszélgetések sok szempontból alátámasztják ezt a nézőpontot: a nehéz munka, a munka hiánya, az erőforrások sajátos elosztása, a faluból való lejutás mind próbára teszik a helyieket. Ilyen helyzetben az elemző arra számíthatna, hogy a boldogulást elősegítő szürke zónák erőteljesen artikulálódnak. S noha bizonyos területeken ez így is van, a háztartások működésében sajátos dinamikákat lehet megfigyelni. Az kétségtelen, hogy mezőgazdasági művelésre a terület nem alkalmas. Az is világos, hogy az emberek/háztartások területekhez nem jutnak hozzá. De a visszaemlékezésekből ugyanakkor az is kiderül, hogy a háztáji termelésnek valamilyen nagyobb beágyazottsága volt: „*Mondom, ötszáz darab [sertés] is volt, ötszázon felül. Most pedig, ha megfussuk magunkat a faluban, s az anyémeket, ami van, s még van egy, aki tart többet, kivesszük, százat nem kapunk.*” A háztáji kertekben zöltséget

termesztettek az emberek. Sokan tehenet is tartottak.³⁶ Még tejszövetkezet is működött a faluban (a tejminőség világos szabályozása hiányában azonban ez megszűnt). Mára ezeknek a nagy rész a múlté: „Ezelőtt még többet termeltek, de a mostani árrakkal, ötven-hatvan banis árrakkal jobban jár megvásárolja, úgy gondolja az ember; dolgozik, s a termés az sehol.”³⁷ A helyi termelési feltételek³⁸ és a globális/nemzeti élelmiszerárak együttes hatásaként a valamennyire önálló háztartás hagyománya a faluban szinte teljes mértékben háttérbe szorult. Vagyis fel lehet tenni a kérdést, hogy egy olyan globális és történeti korokon is átívelő intézmény, mint a háztartás,³⁹ képes-e még olyan dinamikákat életben tartani, amelyek esetleg a nagyobb fokú autonómia, ágencia és esetleg reziliencia felé mutattának.

A paternalista elosztási rendszernek a kiépülése a 19. század végére és a két világháború közötti időszakra esik. Az új településen, ahol az erdő meghódítását a vállalat kezdeményezte és a települést magát is ő hozta létre, illetve gondoskodott az ide érkező munkásokról, mindenki függött tőle. A szocializmus idején ez csak fokozódott, amit a teljes rendszer paternalista jellege még inkább erősített.⁴⁰ A poszt szocializmusban a valamikori vállalat szerepeinek egy részét a község háza vette át, ám ezzel együtt megtörtént az a neoliberális átmenet, amelyben a helybélieknek többféle függési rendszerben kell megtalálniuk a pozícióikat. Függenek az államtól és annak helyi képviselőitől (a segélyezési rendszereken, a fűtőanyag

³⁶ A magyarországi munkáskolóniák létrejöttének és működésének is része volt – miközben a munkások a parasztoktól megkülönböztették magukat (lásd például Dobák Judit: *Életmód a Diósgyőr-vasgyári kolóniában*. (PhD disszertáció). Debreceni Egyetem, 2008. 166.) – az ön-ellátás, tehát egyfajta paraszti minta éltetése, például a kiskertek művelésén, a disznó tartáson és disznóvágáson keresztül (lásd Várkonyi-Nickel. 2017. 92 és 98).

³⁷ Az ön-ellátás mellett fontos hangsúlyozni, hogy a magyar néprajz munkáskutatásai számon tartják a munkásoknak és a kolóniáknak a központi/vállalati elosztással összefüggő önállóságát (Paládi-Kovács, 2007. 196–197. R. Nagy, 2010. 65–71). Ez a beszűkült ágencia fele is mutathat (lásd hátrébb). Ennek a kontextusában a munkások és a parasztok, vagy akár a telep és a falusi, kétlaki életet élő munkások szembenállását is dokumentálta a szakirodalom (uo.). Az számomra is nagy kérdés, hogy a háztartások visszaszorulása az Erdély-szerte is megfigyelhető általános trendbe illeszkedik vagy pedig a paternalista elosztással van összefüggésben. A paraszti háttér időbeli közelsége (vagyis, hogy sokaknak a paraszti háttér még élő tapasztalat), a háztartásoknak az elbeszélésekből körvonalazódó nagyobb szerepe, és az egyes esetekben még mindig fellelhető paraszti minták mintha az első foratókönyvet valószínűsíték. De a kérdés további kutatásokat igényel.

³⁸ Ennek részeként számolni kell azzal is, hogy a szénán kívül a takarmányt a völgyben fekvő településekről kellett megvásárolni.

³⁹ Gregory, Chris A.: Whatever Happened to Householding? In: Hann, Chris M. – Hart, Keith (eds.): *Market and Society: The Great Transformation Today*. Cambridge University Press, 2009. 133–159.; Smith, Joan – Wallerstein, Immanuel: Households as an Institution of the World-Economy. In: Smith, Joan – Wallerstein, Immanuel (eds.): *Creating and Transforming Households: The Constraints of the World-Economy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. 3–24.

⁴⁰ Kideckel, 2004.

támogatásán, a telekkönyvezés központi felvállalásán keresztül); ki vannak téve a munkaerőpiac fluktuációinak, a gyűjtögetett termékekért folyó versenynek és az árak gyors mozgásának, a finanszírozódó és mégis bürokratikus csapdába ragadt ingatlanviszonyoknak. Vagyis a pozícióik keresésében az állam, a piac, illetve az állam és a piac sajátos metszete, és a helyi világ (közösség) vonatkozásában kell igazodási pontokat találniuk.⁴¹

3.2. *Közösség: helyiek és jövevények*

A faluba érkező és esetleg más erdélyi falvakban már megfordult látogatót először a falu központjának élénk forgalma, a nyüzsgő agora lepi meg. A faluból a legközelebbi városba eljutni viszonylag problémás. Rendszeres napi buszjárat nincs, egy hétfőn, szerdán, pénteken és vasárnap közlekedő buszjáratot működtet a helyi tanács (még egyszer: paternalizmus és függőségek). Egyébként az embereknek maguknak kell megoldaniuk az utazást, ami idő- és üzemanyagigényes, és az út minősége miatt alkatrész- és javításiigényes is. Éppen ezért a faluban, ami önálló adminisztratív egység is egyben, többféle szolgáltatás érhető el. Ez még akkor is aláhúzandó, ha tudjuk, hogy a szocializmusban a mainál több szolgáltatást el lehetett érni helyben. De a polgármesteri hivatal mellett üzletek, bárók, vendéglő, 2024 nyarán orvosi és fogorvosi szolgálat is működött, illetve van gyógyszertára is a településnek. Az emberek tehát ügyes-bajos dolgaik egy részét helyben intézik. A nyüzsgésnek ez az egyik oka. A másik oka pedig valószínűleg az, hogy földek és egyéb elérhető termelési eszközök hiányában (vagy a korlátozott hozzáférés mellett) az itt lakók egy részének relatív több ideje áll rendelkezésre, hogy a nyilvános terekben is látható módon szervezze a tevékenységét.

Nem tartozik szorosan az elemzéshez és az adatok sem egyértelműek erre vonatkozóan, de mégiscsak fontos (akár önmagában, vagy a fel- és lejutás egy erőteljesen kontrasztos módja miatt kontextusba ágyazva is): említettem már, hogy 1969-ig a falut csak a vonat (és a sikló), illetve egy közeli településre vezető erdei szekérút szolgálta ki. Az előbbin a személyszállítás nem mindig volt teljesen legális, az utóbbin meg nem volt lehetséges és/vagy célszerű. Visszaemlékezések szerint személyszállítás mégiscsak történt a vasúton is (még arra is emlékeznek, hogy jegyet kellett váltani), de arról is tudunk, hogy tilos volt, mivel – különösen a siklók esetében – jelentős veszélyt jelentett a vagonok ilyen célra történő használata. A faluba eljutni tehát mindig is problémás volt, illetve az utazások egy része a szürke zónában szerveződött. Vagyis a helybelieknek volt és van valamiféle gyakorlatuk abban, hogy rendes és elérhető közszállítás nélkül is lejussanak a közeli városba.

Ezzel a helyi tudással, kreativitással és a mindennapok gyakorlataiból fakadó bölcsességgel áll élesen szemben két jelenség: az újonnan betelepültek vagy

⁴¹ Wacquant, Loïc: Three Steps to a Historical Anthropology of Actually Existing Neoliberalism. *Social Anthropology*, 20:1, 2012. 66–79.

pontosabban a hétvégi házak tulajdonosai (*second home owner*) között jelentős vagyonokkal számon tartott személyek is vannak. Egész pontosan két olyan személyről tudunk, akik Magyarországon az országos vagyonlistákon folyamatosan előkelő helyen szerepelnek. Egyikük háza mellett helikopterleszálló is működik, és állítólag azzal is szokott érkezni. Ez éles kontrasztban áll azzal, hogy a helyieknek folyamatosan a rossz állapotban levő utat kell használniuk. Illetve a kontrasztot erősíti egy másik tényező is: a hatalmas erdőségek és a hegyvidék sokak számára arra is jó lehetőség, hogy a széles nyilvánosságot kerülve alakítsanak ki maguknak valamilyen elzártabb életet („*Tehát bárhol tudunk műholdról internetet és telefont szolgáltatni a klienseknek. Ezt azért nem tudjuk nagy számba csinálni, mivel költségesebb és nem akárki engedheti meg magának. (...) egy-két bujkáló üzletembernek vagy politikusnak. Tehát ezeknek kellett szereljünk ilyen rendszereket.*”) A helybéliek olyan véleményt is megfogalmaztak, hogy az út felújításának az elhúzódása mögött akár ezek, a helyiek és az ide települtek közötti értékkülönbségek is meghúzódhatnak: a helybélieknek a rossz út és az elszigeteltség visszahúzó, negatív tényező; az ide telepedőknek vagy akár a turistáknak pedig növeli a hely varázsát, része a falu imázsának. Vagyis nyilvánvaló, hogy a különböző értékzsimék a falu pozícióját máshol és máshol jelölik ki – a távolság (*remoteness*) jelentései legalább annyira kontextusfüggőek⁴², mint magának a hegyvidéknek a jelentései.⁴³

Óhatatlanul felmerül a kérdés: milyen ez az agorán is rendszeresen megmutató közösség (vagy legalábbis annak egy része)? Kik formálják ezeket az értékzsiméket? Egyáltalán: egy 19. század végén létrejött településen ki a helyi? A falu központjában megfigyelhető nyüzsgő élet mögött általában is intenzív kapcsolattartás áll. A helybéliek nem csak kint vannak az agorán, a sorházak között intenzív szomszédági élet is zajlik: nyáridőben a szomszédok látogatják egymást, részt vesznek egymás életében. A falu központjának a használatán és a szomszédlátogatások folyamányaként amúgy is félig-meddig nyitott családi és privát élet egyesek esetében a sorházakat elválasztó vékony falakon keresztül is egyfajta nyitottságot vesz magára: „*Megkopogtatom a falat a szomszédnak, hogy hallgass, mert kell aludni. Olyan vékonyak a falak.*”

Mindemellett sokszor rá is vannak utalva egymásra. Amint már említettem, az utóbbi időben már nem voltak olyan erős telek, a lehullott csapadék mennyisége nem érte el a korábbi éveket. De a helybéliek a hóesést és az eltakarítását így is a reciprocitás és szolidaritás terminusaival beszélnek el: „*Hát igen, igen, hát ki kellett egyik a másikat szabadítsák, mert akkora is volt, hogy így a háztól (...) nem láttunk a színig. (...) Csak néztük az ablakból, hogy a bácsikák, hogy szabadítsák egymást. (...) Egyiket el se hánytuk, hullott a más.*” A hóesés és az embereket próbára tevő kemény telek gyakori toposzai a beszélgetéseknek: „*...jön egy nagy hó*

⁴² Ardener, Edwin: Remote Area. Some Theoretical Considerations. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 2:1, 2012. 519–533.

⁴³ Byers et al., 2013.

és nem tudsz kiállni az udvarból s akkor jól esik, hogy én odajövök és segítek, vagy fordítva, természetesen. (...)”

De a szolidaritás nem csak az extrém időjárási körülmények miatt valósul meg. A 2010-es évek végén az egyik helyi közigazgatás egy része, rendkívül sajnálatos módon, leégett. Az emberek akkor is példásan összefogtak: *„hihetetlen, hogy ott mi történt, ott már csodák történtek. (...) még az égő tető felett [valószínűleg: alatt] lévő [teremből] is mindent kihordtak az emberek, ami lehetetlen volt.”* A helybeliek véleménye a saját közösségükről az, hogy általában is segítőkészek az emberek: *„Isten őrizz, ha bármi történik, az egész [falu] ott van, segítenek.* Vagyis a faluban az általános norma az egymáson való segítség: *„Tehát az összetartás, az emberek között van egy erős összetartás.”*

A szolidaritás és a közösség formálódásának a másik fontos terepe a temetés. Ez az életesemény is aktiválja a szolidaritási hálózatokat: *„...így az átlagember; mindenki, mindenki elmegy. (...) Tehát ebből látszódik, hogy egy elszigetelt településen az emberek mennyire összefognak és mennyire össze kell fogjanak.”* De ezen túlmenően a temetés mint rítus és annak lefolyása is létrehozott egy sajátos helybéliséget: mivel az emberek élete minden szinten összefonódott a fakitermeléssel, és ebben kulcsszerepe volt a vasútnak, egészen az utóbbi időig szokásban volt, hogy a faluban elhunytakat nyitott vasúti kocsin, sípszó és harangszó együttes kíséretében szállították a temető közelébe.⁴⁴

Annak ellenére, hogy a falu nem tekint vissza több száz éves múltra, és hogy megalapítását követően a Monarchia minden részéből érkeztek ide munkások, a településen mégis kialakultak az otthonosságnak⁴⁵ és a tősgyökerességnek valamilyen képzetei. Nem mellékes természetesen az sem, hogy mára a falu többségében székely településként határozható meg: a Monarchiából érkezők egy része tovább költözött vagy beolvadt a helyi, többségében székely eredetű lakosságba (vagy a környékbeli székely falvakban, városokban telepedett le); a román vendégmunkások jelenlétével pedig inkább a szocializmus időszakában lehetett számolni, ők azonban jelentős számban nem telepedtek meg (a szomszédos román megyékből, Bákóból, Vranceából, Buzăuból toborzott munkások általában heti ingázók voltak, hétvégére a vállalat hazaszállította őket). Tehát a falu lakossága valamilyen szinten egyneműsödött, még azzal együtt is, hogy a ma itt élők közül sokan az 1950-es évektől érkeztek, vagy számon tartják azt az elődöt, aki a korai vagy későbbi szocializmusban munkát keresve ide érkezett.

Az otthonosságot és a tősgyökerességet tehát a természeti körülményeknek való kitettség, az elszigeteltség, a némiképp ebből fakadó szolidaritás, az egymás életébe való bepillantás és az ezekre rászerveződő rítusok is erősítik. Vagyis bármennyire furán is hangozzék, amikor valaki azt mondja, hogy én tősgyökeres [a

⁴⁴ Szerző, 2004. 93.

⁴⁵ Hasonlóan ahhoz, amit Püsök Imola, Tim Ingold megnevezésére alapozva, 'dwelling'-nek nevez (2021).

falu neve] falubeli vagyok, az állítás érvényességét nem tudjuk megkérdőjelezni. Amiből nyilván adódik a következtetés, hogy vannak jövevények is a faluban. A néhány, akár egy-két generációnyi különbség jelentős percepciósi eltolódásokat eredményezhet. Valaki, aki csak az 1990-es években költözött be (fel) a faluba, érzékelheti ezt, mint ahogy azt is, hogy a tősgyökeresek némiképp elutasítóan viselkednek vele szemben: „*Nem megyünk hozzá, mert ő jövevény, megyünk a másikkhoz.*” (A kérdezett személy kereskedelmi egységet működtet.) Jól rávilágít az egész helyzetre a következő interjúrészlet:

- [A faluban] mindenki jövevény, nem?
- Igen, de vannak, akik itt születtek.
- Ez számít máshol is?
- Hát biztos igen. Például a polgármesterek, ők itt születtek.
- Előnyére vált, mikor megválasztották?
- Hát igen, neki kilencven százaléka rokon a faluban.

A kérdés nem csak önmagában fontos: ahol ennyi természeti, klimatikus és társadalmi kihívásra kell választ találni, a szolidáris közösség megléte kardinális lehet. Ám van a kérdésnek egy jövőorientált része is. A falu léte az erdőkitermeléssel és a fűrészüzemmel kapcsolódott össze alapítása óta. A fakitermelés többszöri válságának és mára szinte teljes összeomlásának a kontextusában már-már csodaszámba megy, hogy a település még létezik. Éppen azért a jövője is kérdéses, ezt a helyiek is jól érzékelik: „*Tehát [a falu] nem fejlődik, hanem visszafele fejlődik, ezt évről évre lehet látni.*” Munkalehetőségek hiányában a fiatalok időszakosan vagy véglegesen elköltöznek. Helyi beszámolók szerint viszont rendszeresen hazajárnak (és valóban, 2024 nyarán az utcákon több magyar rendszámú autó látható volt). Egyáltalán nem mellékes tehát, hogy a helybéliek hogyan tervezik a jövőt. A helyben maradás kényszerein túl két markáns véleményre érdemes rámutatni. Az egyik az otthonosság érzetét mintegy felfüggeszti: „*én azt mondtam, ide [a faluba] semmit nem építetek többet, az én gyermekeim úgy se fognak idejönni [a faluba], sem lakni, sem dolgozni, s akkor minnek*”; a másik pedig épp ellenkezőleg, megerősíti: „*tehát én innen el nem költözöm, ajánlhatnak nekem a világ bármely szép helyén luxus házat meg fizetést, akkor sem megyek el [a faluból]*”.

A helybéliek számára – az erőforrások és hozzáférésük módjának átalakulása kontextusában – a maradni vagy menni kérdése fogalmazódik meg. Legalábbis azokban az esetekben, amikor az adott családok vagy személyek egyáltalán reális opcióként mérlegelni tudják ezt a kérdést. Mert sokak számára, más lehetőségek hiányában, a maradás az egyetlen opció: itt van lakása (bármilyen státusban is legyen az), munkát keresni életkorából, egészségügyi helyzetéből fakadóan máshol nem is tudna. Marad és helyben próbál boldogulni. Ezt tekinthetjük egyfajta beszükkült ágenciának is. Ám egyre többen vannak olyanok, akiket a telekkönyvek

és a földek (rendezetlen) állapota okán már említettem: akik valamilyen okból választják a települést, és akiket épp az vonz ide, ami esetleg a helyieket eltaszítja, és akik a tájra és egyes elemeire már nem termelési erőforrásként tekintenek, hanem a tájat magát fogyasztják a pihenés és a szabadidős tevékenységek keretében. Turisták, hétvégi házak birtokosai, panzió- és villatulajdonosok.

A falu szabadidő- és turizmustörténete, ha nem is egyidős magával a falunak a történetével, korai időkre vezethető vissza. A Magyar Nemzeti Levéltár őriz egy 1919-ben, a környékbeli arisztokrácia részvételével a környékre szervezett kirándulásról egy fotót.⁴⁶ A II. világháború idején síversenyt is rendeztek a faluban; szintén akkor már tervek fogalmazódtak meg a település erőforrásainak a turizmus keretében történő használatára is.⁴⁷ Az 1980-as években a faluban pionírtábor kezdte meg működését. Szintén ekkor épültek villák is a falu körül. Ugyan a termelési táj szemben a rekreációs tájjal dichotómiában a termelési táj volt a domináns, a rekreáció is jelen volt. Mára pedig a rekreáció egyre inkább kiszorítja a termelést – és az idegenek, a jövevények kiszorítani látszanak a helyieket az új erőforrások használatából. A kérdést legszembeötlőbben talán a két, már említett magyarországi üzletember helyzete világítja meg: a vadászati jogokat koncesszionálták (az úri osztály vadászata a környék történetében mindig fontos szerepet töltött be), a faluval való kapcsolattartásuk sajátos, és mintha a korábban kifejtett paternalista mintába illeszkedne: „*hát például ez a [vállalkozó neve]. Minden [a falu neve]-i napokkor szokott hozni egy ökröt. És akkor azt ki szokták sütni, és akkor mindenki kapott. Névsor szerint olvasták. (...) s akkor egy-egy szeletet s úgy futtunk, kaptunk egy szelet húst (nevetés)*”.

A helyiek és az idegenek közötti kapcsolatok (gyakran: feszültségek, ellentétek) a turizmusantropológia egyik központi kérdését képezik.⁴⁸ Talán nem is várható el, hogy ezek az ellentétek ne létezzenek. Erdélyi falvakban máshol is megfigyelhető az idegenek jelenléte. Sok esetben pedig az is látszik, hogy ezek az idegenek azok, akik az erőforrások újraszervezésében sikeresek vagy sikeresebbek, mint a helyiek.⁴⁹ A turisztikai erőforrások elosztása, a szabadidős tevékenységek hosszú helybéli története ellenére, most zajlik a faluban. Az eddigi tapasztalatok fényében és az erdei erőforrásokhoz való hozzáférés sajátosságait látva értelemszerűen adódik a kérdés, hogy a helyiek (főleg: az egyszerű munkahattérből származó személyek, családok) miként tudnak részt venni ezekben a folyamatokban. Néhány kivételtől eltekintve egyelőre (minimálbérért) konyhai és takarító személyzetként

⁴⁶ A pontos forrás megjelölésétől eltekintek.

⁴⁷ Szerző, 2004, 62–63.

⁴⁸ Glup, Morgan: Tourism's Impacts on Local Populations. *Nebraska Anthropologist*, 29, 2021. 51–66.

⁴⁹ Szabó Á. Töhötöm: *Gazdasági adaptáció és etnicitás: gazdaság, vidékiség és integráció egy erdélyi térségben*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2013.

dolgoznak a szolgáltató egységekben, vagy éppen felvigyázóként gondozzák a nagyobb létesítményeket.

4. Hegyvidéki csapdák és versengés az erőforrásokért⁵⁰

A településre az első embereket, az első átmeneti, aztán az állandó letelepülőket a gazdagon rendelkezésre álló erőforrások vonzották. Ez bizonyos értelemben még a mai település történetében a nulla pontnak tekinthető 19. század előtti időszakra is vonatkoztatható: a határállomás létrejötté is az országhatárral mint erőforrással van összefüggésben. A határok – a modern határrendészet kialakulásától számítva korszakokon átívelően⁵¹ – a javak mozgatását és tranzakcióját befolyásolják, és a határ két oldalán érvényben levő szabályozások révén ezeket a javakat különböző értékrezsimbe helyezik. Vagy egyszerűen a csempészés révén ki nem fizetett vámok képezik az erőforrásokat. A kérdés, mint mindig az erőforrások esetében: hogyan állnak rendelkezésre ezek az erőforrások, ki ellenőrzi ezeknek a becsatornázását, hogyan szerveződik meg ezek elosztása a közösségen belül.

Az erdőre és a fára visszatérve: az eddigiekből világosan kiderült, hogy az erdőkitermelésre és fafeldolgozásra mint elsődleges tevékenységre épülő település léte többször is veszélybe került, mivel az erdők kimerültek vagy a határok változásával (a II. világháború idején) a kitermelésük vált lehetetlenné. Vagyis az erőforrásoknak a sajátos dinamikájára, a változására és főleg a hozzáférési jogok alakulására is figyelni kell. Érdemes tehát úgy tekinteni erre a rendszerre, mint egy nagyon bonyolult szociális és ökológiai szisztémára, ahol a gazdag erőforrásokhoz való hozzáférést nem objektív tényezőnek, hanem az emberi döntések (és tudás, kultúra, társadalmi intézmények, értékrezsim) függvényének is tekintjük. És ahol sok esetben a társadalmi intézmények akár fontosabbak is az úgynevezett objektív tényezőknél: a falu történetében a hétköznapi embereknek alig volt tényleges és közvetlen hozzáférésük az erdő fájához, vagy csak a szürke zónákon keresztül fértek hozzá ehhez, ami megint a társadalmi intézmények fontosságát húzza alá. Amíg azonban a fafeldolgozó üzem és a köré szerveződő, korszakokon átívelő központi, paternalista elosztás működött, a hozzáférés korlátozottsága nem feltétlen jelentett problémát ezen a hétköznapi szinten. Sőt, talán egy kissé paradox

⁵⁰ A rész megírásában sokat segítettek Hartel Tibor ökológus kollégám gondolatai. Segítségét hálásan köszönöm!

⁵¹ Borbély Sándor: *Informális gyakorlatok. Hétköznapi gazdasági és politikai cselekvések Kárpátalja határvidéki régiójában*. Budapest: L'Harmattan, 2023.; Chelcea, Liviu: A hiány kultúrája az államszocializmus idején. Áruk, fogyasztók és stratégiák egy román faluban a nyolcvanas években. *Replika*, 2000/39. 135–157.; Nagy Botond: Vendégmunka és csempészet a 19. században. Kihágások a magyar–román határ Háromszék és Brassó vármegyei szakaszán az 1880-as években. *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat*, 2007/30. 182–203.

módon: a helybéliek annak ellenére emlékeznek nosztalgiával a gyár működésének idejére, hogy közben mindig kihangsúlyozzák az ott zajló munkával kapcsolatos nehézségeket,⁵² különösen, hogy a gyárban nők is dolgoztak. „*Én nem bánom, de a Ceaușescu-korszakban munkahely volt, és lehetett dolgozni (...) Nagyon nehéz volt, nagyon nehéz, nehéz volt. Nagyon nehéz munkát végeztünk*” Eközben pedig a kezét mutatja, hogy az tönkrement a munkában.

A vállalat azonban mára, mint látható volt, megszűnt, fafeldolgozás a településen alig van, ráadásul itt is probléma a nyersanyaggal történő ellátás; az erdő fájához való hozzáférés erőteljesen korlátozott, az egyéb erőforrások elosztása nem teljesen tisztázott. Óhatatlanul adódik a kérdés: mi tartja itt az embereket? Hisz amennyiben azt mondjuk, hogy az erőforrások vonzották ide őket, úgy akár adódna is a megoldás: az erőforrások kimerülésével – egész pontosan: a hozzáférések korlátozottságával – a legtermészetesebb válasz az lenne, hogy költözzenek el. Ám azt is láttuk: ugyan a település nem tekint vissza több száz éves múltra, de ez a körülbelül százharminc év történelem és az egymást követő generációk, mindenféle liminalitás és átmenetiség, érkezés és elköltözés, sorozatos válságok ellenére létrehozta a helyi identitást közösségi és családi értelemben is. Meg az embereknek itt van tulajdonuk, még akkor is, ha a teljes értelemben vett magántulajdoni rendszer kiépülése nem is történt meg.⁵³

Talán nem túlzás úgy fogalmazni: a jelenlegi helyzet bizonyos értelemben a csapda fogalmával írható le. Az embereket az erdőre mint elsődleges erőforrásra épülő munkalehetőségek ide vonzották. Az erdő még megvan, de erőforrásként való működését a társadalmi intézmények korlátozzák; munkalehetőségek nincsenek vagy alig vannak. Tehát azok a tényezők, amik meghatározó szerepet játszottak a település létrejöttében és fennmaradásában, már csak kis mértékben vehetők figyelembe. És a település mégis létezik. Ezért is állítható, hogy az erőforrások és az azokhoz való hozzáférés nem csak természeti, ökológiai tényezőkkel írható le. Legalább olyan nagy súllyal kell számba venni a társadalmi intézmények működését is. Az írországi burgonyaválság a helyzetnek érdekes párhuzamát adja, és a jogosultságok felé tereli a figyelmet: ugyan élelem volt az országban,⁵⁴ az ír

⁵² Lásd ehhez még Püsök, 2021.

⁵³ A tanulmány a közösség és a rendszer szintjén teszi fel ezeket a kérdéseket. De számot vet azzal is, hogy minden rendszerszintű magyarázaton és tehetetlenségen túl a maradás és az elköltözés dilemmája élettörténeti döntésekbe ágyazódik. Ez egy következő tanulmánynak lehet a témája.

⁵⁴ Evan D. G. Fraser G.B. Shaw-t idézve és az *éhezés, koplalás* (starvation) és az *éhínség* (famine) közötti finom, de lényeges különbséget is érzékeltetve mutat rá a helyzet ellentmondásosságára. Fraser, Evan D. G.: *Social Vulnerability and Ecological Fragility: Building Bridges Between Social and Natural Sciences Using the Irish Potato Famine as a Case Study. Conservation Ecology*, 7:2, 2003. 9.

lakosságnak mégis körülbelül 25%-át érintette súlyosan a burgonyaválság, és vezetett ezeknek az embereknek a halálához vagy elvándorlásához.⁵⁵

Ebben az értelmezési keretben a sérülékenység nem feltétlenül és nem csak az erőforrások rendelkezésre állásának a következménye. A szegénységről és az éhezésről írott nagyívú, átfogó munkájában Amartya Sen éppen ezért hangsúlyozta a jogosultságok fontosságát:⁵⁶ éhínség nem csak akkor következik be, amikor nem terem elég élelem, hanem nagyon gyakran közvetett láncolatokon keresztül, amikor az emberek általános értelemben veszítik el a jogosultságukat.⁵⁷ Mindez azért is releváns lehet, mert nem csak a fához (tüzelő- és bútorfá) való hozzájutásnak, hanem az egyéb természeti erőforrások elosztásának a kérdését is magyarázza.

Ha egy pillanatig hajlandóak vagyunk úgy elképzelni a falut, mint egy jól meghatározott erőforráskészletet menedzselő szervezetet és kizárjuk ebből a képletből a fához való hozzájutást (mivel ott a jogosultságok és elosztás más intézmények mobilizálását és más szintű intézkedéseket kívánna), akkor további csapdahelyzetekre tudunk rávilágítani. Aminek a megértésében az is segíthet, ha számot vetünk azzal, hogy néhány éve még tejszövetkezet is működött a faluban, de a leadott tej minőségének az ingadozása és az ezzel való visszaélések okán végül működése nem volt fenntartható. Ez akár az ostromi modellel, pontosabban a modell néhány elemének a hiányával is magyarázható.⁵⁸ Hasonló a helyzet az egyéb erőforrások, különösen az erdei gyümölcsök és gomba esetében is: egyszerre lehet felhívni a figyelmet az összefogás elmaradására (vagy az erre való képtelenségre), az ebből eredő egymás közötti versenyre és a helyi vezetés képtelenségére/hajlandóságára, hogy a helyzetet valamilyen módon szabályozza.⁵⁹ Vagyis újra: úgy tekintünk erre a helyzetre, mint bonyolult szociális és ökológiai rendszerre, ahol az emberi és intézményi döntések legalább annyira fontosak, mint maguk a rendelkezésre álló erőforrások.

Ha társadalmi és ökológiai rendszerekről és az ezekben a rendszerekben végbement vagy végbemenő változásokról és az ezeket meghatározó döntésekről (vagy legalábbis gyakorlatokról) beszélünk, akkor az ágencia, illetve a reziliencia és adaptivitás kérdését is be kell emelnünk az elemzésbe. Különösen, hogy az elemzés korábbi érvelése szerint a vállalat mint totális intézmény, a központi, paternalista elosztás a helybéliek ágenciájának egy sajátos dinamikáját hozta létre. A szocializmus kontextusában készült elemzésekből az infantilizációt emelném be itt az értelmezési keretbe.⁶⁰ Mégsem állítom, hogy a helyiek teljesen ágencia nélkü-

⁵⁵ Fraser, 2003.

⁵⁶ Sen, Amartya: *Poverty and Famines. An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford: Oxford University Press, 1981.

⁵⁷ Sen, 1981.

⁵⁸ Ostrom, Elinor: *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

⁵⁹ Vö. Ostrom, 1990.

⁶⁰ Kligman, Gail: *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*. Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press, 1998. 265., illetve a 3.

liek lennének. Fentebb erre használtam a beszűkült ágencia fogalmát. A fűtőanyag beszerzésének vagy a begyűjtőközpontoknak a példáját újra megemlítve: a szürke zónák és a kis figyelmességek mégiscsak megnyitják a lehetőségét annak a mozgástérnek, amit az ágencia fogalmával írhatunk le. A sorházak lakói a lakásaikat szinte kivétel nélkül átalakították a mai igényeknek és ízléseknek megfelelően. Ez sok helyen eredményez a valamikori egységességet feloldó, színes utcaképet. Ugyanez igaz a reziliencia és az adaptivitás kérdésre is. Kétségtelen, hogy a rendszer merev. Mind az egyéni adaptációk, mind az intézményi döntések szintjén. De az is kétségtelen, hogy a családok is fennmaradtak és újrateremték magukat és a falu is létezik – a sokféle és sokszor megismétlődő válságok ellenére, vagyis valamilyen módon adaptálódtak. A szegénység és depriváció strukturális körülményeire viszont magukban nem tudnak választ adni.

Az is kétségtelen viszont, hogy az erdő és a fája és az egyéb hagyományos erdei haszonvételek mellett új erőforrások is előtérbe kerültek. Itt elsősorban a rekreációs erőforrásokra gondolhatunk: az itt vizsgált település is egyre inkább turisztifikálódik. De, mint ahogy a hagyományos erőforrások esetében, itt sincs konszenzus az erőforrások használatáról. Sok beszélgetésben került elő a sípálya problémája: „Ahhoz, hogy a téli turizmust is tudj éltetni, ahhoz kellene sípálya. Legalább minimális szinten működjön, úgy, ahogy régen működött.” A helyiek a kihasználatlanság és rossz tervezés példaként beszélnek róla. Az erőforrások használatára vonatkozó döntések általában nem átláthatóak: az erdővel, a gyümölcsösökkel, a telkek helyzetével, az engedélyeztetési folyamatokkal, az út aszfaltozásának az elmaradásával és sok más, a helyeket közvetlenül érintő problémával kapcsolatosan a falubeliek a transzparencia hiányát említik meg nagyon gyakran.

Ráadásul úgy tűnik, hogy az új erőforrásokra vonatkozó döntések mintha ki is csúsznának a döntéshozók kezéből. Holott világos: az erőforrásokért általában verseny zajlik; ha tisztázatlanok a hozzáférésnek a jogai, ha liminális állapotok, ha periferiális helyzetek vannak: ez a versengés fokozódik. Zajlik a hagyományos erőforrásokért is a verseny. Zajlik a térség turisztikai meghódítása is. És az egészet különösen izgalmassá teszi, hogy a két valamikori birodalom határán, ma az ország közepén, de mégis periférikus helyzetben található településen egy nemzetépítési, a regionális kultúraépítéssel sok esetben átfedésben levő verseny is zajlik: a valamikori, mára dominánsan magyarok (székelyek) által lakott olvasztótégely határában a belépőt egy hatalmas székelykapu fogadja. De épül egy ortodox kolostor is a falu szélén, a 2022-ben avatott impozáns kapuján máramarosi motívumokkal.

fejezet.; Mihăilescu, Vintilă: Este românul paternalist? [Paternalisták-e a románok?]. In uő: *Etnogeneză și țuică*. Iași: Polirom, 2018. 34–39.

5. Záró megjegyzések

Székelyföldön a hegyvidékek meghódítását az ideiglenesség jellemzi. A nem túl sok, a 19. században létrejött állandó hegyi település (leginkább: ideiglenes hegyi tanyákból kinőtt települések), tehát ez a falu is: kivétel. És ugyan a létrejöttében és fennmaradásában az erdőnek és a fakitermelésnek kulcsszerepe volt, a helyi (ökológiai) viszonyok és a globális folyamatok mindegyre újrapozicionálódásra készítették a helyieket. Vagy az erőforrások változtak meg, vagy azok a társadalmi rendszerek, amelyeken keresztül az erőforrások elosztása zajlik. A falu legújabb erőforrásainak kihasználásáért folyó versengés nem véletlenszerű: a hegyi fennsíkra érve a már említett képzeletbeli utazót valóban festői látvány fogadja. A hegyekkel övezett fennsík közepén fekvő falut patakok szelik át. Bármerre indul a látogató, szinte azonnal erdei legelőkön, aztán erdőkben találja magát. A falu mégis furcsa látványt nyújt, és a márquezi metafora folytatásaként a felejtésnek és az emlékeztetésnek sajátos ötvözetét adja: a faluba vezető útból és a faluban is sok helyen felbukkanó vasút, a félrehúzott vasúti kocsik rozsdatemetője, a valamikori gyár épületei, a sorházak és tömbházak, valamint az új villák, esetenként egész birtokok ellentéte, a mai igényeknek és ízléseknek megfelelően átalakított sorházak egyszerre színes és zavaros látványa mutatja azt, hogy mennyire nehéz elszakadni attól a múlttól, amelyik létrehozta és évtizedekig működtette a falut.

A bevezetőben utaltam a hegyvidéki antropológiának a kettős megközelítésére, amellyel a hegyi emberek helyzete a szegénység, az elzártság és a hátrányok, illetve a függetlenség és az innovativitás közötti átmenetek összességéként írható le.⁶¹ Ez a kettősség a faluban is teljesen nyilvánvaló. Talán merészség lenne arra vállalkozni, hogy eldöntsük, e két szembenálló oldal közül itt melyik érvényesül jobban. És talán nem is szükséges: a hegyvidék egy sajátos *locus*, ahol az emberi egyéni és közösségi működésnek sajátos dinamikai figyelhető meg. Azt viszont látni kell, hogy a sajátosságának a helyi jellemzője, hogy a nagyobb fokú egyéni cselekvésnek teret adó magántulajdon a legfontosabb erőforrások, az erdő, valamint a legelők és a kaszálók vonatkozásában alig van jelen. Esetünkben ezt a sajátos jelleget meghatározza a totális intézmény és a központi, paternalista elosztás korokon átívelő domináns jellege és az erőforrások bősége mellett az erőforrások használatára vonatkozó szabályok alkalmatlansága, zavarossága vagy hiánya. Mint ahogy meghatározza a szomszédságnak és a szolidaritásnak és a sajátos rendszere is, amely a sorházak vékony falain keresztül egyszerre foglalja magában a privát élet kitettségét és a kemény viszonyok között formálódott közösségiség éthosát, illetve a régi falubeliek és az újonnan érkezettek közötti ellentéteket. Mindez tehát egy bonyolult szociális és ökológiai rendszert hoz létre, ahol az ágencia, a reziliencia és az adaptivitás kérdései az időben változóan rendelkezésre álló erőforrások és

⁶¹ Byers et al., 2013.

hangsúlyosan az emberi döntések kontextusában értelmezhetőek. Miközben tehát nem vitatom el a helybéliek cselekvőképességét, mégis az ágenciának arra az oldalára hívom fel a figyelmet, amit korábban a beszűkült ágencia terminussal írtam le. A strukturális körülményekre csak kevésbé tudnak hatással lenni.

Az erdő, a hegy nem adta könnyen magát. De egyes időszakokban – az erre épülő kapitalista, majd szocialista kitermelési és feldolgozási rendszeren keresztül – viszonylagosan jó életet biztosított. A terület meghódítása a 19. század végén kezdődött. De szinte rögtön a hódítás megindulását követően nehézségek merültek fel: az alapító pénzügyi problémái a vállalkozás kiárusítását eredményezték (emberi tényezők); aztán az erdők merültek ki viszonylag gyorsan (ökológiai tényezők). Ezek a változások és válságok pedig szinte folyamatosak voltak: hatalom- és rendszerváltások, a határok módosulása, az erdő kimerülése és az új erdők bevonása, a technikai vívmányok és ezek összeomlása, a viharkárok és az erdő regenerálódása, az új erőforrások bevonása jellemzik ezt a hódítási folyamatot. A hódítás, úgy tűnik, önmagában kérdéses, és ma sem tekinthető befejezettnek. Kérdés az, hogy lesz-e (és ha igen: ki lesz) a nyertese az erőforrásokért zajló mai versengésnek, és hogy a helybéliek közössége hol helyezkedik el ebben a versengésben.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ardener, Edwin: Remote Area. Some Theoretical Considerations. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 2:1, 2012. 519–533.
- Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt: „*Ahogy gondolzza, úgy veszi hasznát*” *Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 2014.
- Babai Dániel – Molnár Zsolt: Species-rich Mountain Grasslands Through the Eyes of the Farmer: Flora, Species Composition, and Extensive Grassland Management. *Martor*, 21, 2016. 21, 147–169.
- Bárth János (szerk.): *Havasolja havasa. Tanulmányok a székelyvársági hegyi tányák népéről*. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei múzeumok székelyvársági kutatócsoportja–Cumania Alapítvány, 1998.
- Borbély Sándor: *Informális gyakorlatok. Hétköznapi gazdasági és politikai cselekvések Kárpátalja határvidéki régiójában*. Budapest: L’Harmattan, 2023.
- Byers, Alton C. – Price, Larry W. – Price, Martin Francis: Introduction to Mountains. In: Price, Martin Francis – Byers, Alton C. – Friend, Donald A. – Kohler, Thomas – Price, Larry W. (eds.): *Mountain Geography: Physical and Human Dimensions*. Berkeley: University of California Press, 2013. 1–10.
- Chelcea, Liviu: A hiány kultúrája az államszocializmus idején. Áruk, fogyasztók és stratégiák egy román faluban a nyolcvanas években. *Replika*, 2000/39. 135–157.

- Ciutacu, Constantin – Chivu, Luminița – Andrei, Jean Vasile: Land Grabbing: A Review of Extent and Possible Consequences in Romania. *Land Use Policy*, 62, 2017. 143–150.
- Dobák Judit: *Életmód a Diósgyőr-vasgyári kolóniában*. (PhD disszertáció). Debreceni Egyetem, 2008.
- Dorondel, Ștefan: *Disrupted Landscapes. State, Peasants and the Politics of Land in Postsocialist Romania*. New York–Oxford: Berghahn Books, 2016
- Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció*. Bukarest: Kriterion, 1981.
- Fraser, Evan D. G.: Social Vulnerability and Ecological Fragility: Building Bridges Between Social and Natural Sciences Using the Irish Potato Famine as a Case Study. *Conservation Ecology*, 7:2, 2003. 9.
- Glup, Morgan: Tourism’s Impacts on Local Populations. *Nebraska Anthropologist*, 29, 2021. 51–66.
- Gregory, Chris A.: Whatever Happened to Householding? In: Hann, Chris M. – Hart, Keith (eds.): *Market and Society: The Great Transformation Today*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 133–159.
- Gunderson, Lance H. – Garmestani, Ahjond – Rizzardi, Keith W. – Ruhl, J.B. – Light, Alfred: Escaping a Rigidity Trap: Governance and Adaptive Capacity to Climate Change in the Everglades Social Ecological System. *Idaho Law Review*, 51:1, 2019. 127–156.
- Huband, Sally – McCracken, Davy I. – Mertens, Anette: Long and Short-Distance Transhumant Pastoralism in Romania: Past and Present Drivers of Change. *Pastoralism*, 1:1, 2010. 55–71.
- Humphery, Caroline: ‘Icebergs’, Barter, and the Mafia in Provincial Russia. *Anthropology Today*, 7:2, 1991. 8–13.
- Iuga, Anamaria: Intangible Hay Heritage in Șurdești. *Martor*, 21, 2016. 67–84.
- Ivașcu, Cosmis Marius – Öllerer Kinga – Rákossy László: The Traditional Perceptions of Hay and Hay-Meadow Management in a Historical Village from Maramureș County, Romania. *Martor*, 21, 2016. 39–51.
- Kideckel, David: *The Solitude of Collectivism: Romanian Villagers to the Revolution and Beyond*. Ithaca: Cornell University Press, 1993.
- Kideckel, David: The Undead: Nicolae Ceaușescu and Patriarchal Politics in Romanian Society and Culture. In: Borneman, John (ed.): *Death of the Father: An Anthropology of Changes in Political Authority*. New York–Oxford: Berghahn Books, 2004. 123–147.
- Kideckel, David: *Getting by in Postsocialist Romania: Labor, the Body, and Working-class Culture*. Bloomington: Indiana University Press, 2008.
- Kinda István: *Csángótelep. Gyertyános. Háromszék Vármegye: Sepsiszentgyörgy*, 2021.

- Kligman, Gail: *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*. Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press, 1998.
- Măntescu, Liviu: The Ecology of an Agrarian Question. Ecological Crises and the Coming of Age of Capitalism in Vrancea. *Martor*, 19, 2014. 97–114.
- Mihăilescu, Vintilă: Este românul paternalist? [Paternalisták-e a románok?]. In: uő: *Etnogeneză și țuică*. Iași: Polirom, 2018. 34–39.
- Nagy Botond: Vendégmunka és csempészet a 19. században. Kihágások a magyar–román határ Háromszék és Brassó vármegyei szakaszán az 1880-as években. *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat*, 2007/30. 182–203.
- Ostrom, Elinor: *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Paládi-Kovács Attila: *Ipari táj. Gyárak, bányák, műhelyek népe a 19–20. században*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007.
- Powelson, John P.: *The Story of Land: A World History of Land Tenure and Agrarian Reform*. Cambridge, MA: The Lincoln Institute on Land Policy, 1987.
- Püsök Imola: A (Hi) Story of Dwelling in a (Post) Mining Town in Romania. In: Krasznai Kovács Eszter (ed.): *Politics and the environment in Eastern Europe*. Cambridge: Open Book Publishers, 2021. 163–181.
- R. Nagy József: *Boldog téglafalak között. Munkáskolóniák kulturális antropológiai vizsgálata Északkelet-Magyarországon*. Miskolc: Miskolci Galéria, 2010.
- Sen, Amartya: *Poverty and Famines. An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford: Oxford University Press, 1981.
- Smith, Joan – Wallerstein, Immanuel: Households as an Institution of the World-Economy. In: Smith, Joan – Wallerstein, Immanuel (eds.): *Creating and Transforming Households: The Constraints of the World-Economy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, 3–24.
- Stahl, Henri H.: *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești* [Adalékok a román földközösség tanulmányozásához]. București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958.
- Szabó Á.Töhötöm: *Gazdasági adaptáció és etnicitás: gazdaság, vidékiség és integráció egy erdélyi térségben*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2013.
- Szerző: [A falu neve]. *Monográfia*. Kiadó, Hely, 2004.
- Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Budapest–Csíkszereda: Pro Print Könyvkiadó, 1998.
- Várkonyi-Nickel Réka: *Rimaiak a gyárak völgyében egy salgótarjáni munkáskolónia társadalma az államosítás előtt*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 2017.

- Vasile, Monica: Un fond fără formă – obșteea vrânceană. Statutar și cutumiar în dinamica definirii unui sistem de proprietate colectivă. [Forma nélküli tartalom – a vranceai közbirtokosság. Törvényes és szokásjogi folyamatok a közös tulajdonosi rendszer meghatározásának dinamikájában]. *Sociologie Românească*, 6. 2008/1. 56–73.
- Vasile, Monica: The Trader’s Wedding. Ritual Inflation and Money Gifts in Transylvania. In: Hann, Chris M. – Gudeman, Steven (eds.): *Economy and Ritual: Studies in Postsocialist Transformations*. New York–Oxford: Berghahn Books, 2015, 137–165.
- Verdery, Katherine: *What Was Socialism, and What Comes Next*. Princeton: Princeton University Press, 1996.
- Veteto, James R.: From Mountain Anthropology to Montology? An Overview of the Anthropological Approach to Mountain Studies. In: Veress, Benjamin – Szigethy, Jozsi (eds.): *Horizons in Earth Science Research*. Vol. 1. Hauppauge: Nova Science Publishers, 2009. 1–17.
- Wacquant, Loïc: Three Steps to a Historical Anthropology of Actually Existing Neoliberalism. *Social Anthropology*, 20:1, 2012. 66–79.